

**Luther H. Martin
– Donald Wiebe (eds.),
Conversations and
Controversies in the
Scientific Study of Religion,**

Leiden: Brill 2016, 341 s.

ISBN 9-789004-310445.

Ti, kdo podrobněji sledují dění a diskuse na světových a evropských religionistických fórech, vědí, že se již nějakou dobu vede odborná, ale v mnoha svých konsekvencích i ideová a místy snad i „politická“ debata o dalším směřování akademického studia náboženství. Po období „velké kritiky“, které se zhruba kryje s dvaceti lety na přelomu 20. a 21. století a které se neslo ve znamení kritického vypořádání se s velkými postavami religionistiky druhé poloviny 20. století a jejich metodologickým a teoretickým odkazem, přes téměř všudypřítomnou otázku po smysluplnosti vědeckého studia náboženství dospěly postupně odborné debaty k otázce možnosti „nového vědeckého ukotvení“ akademického studia náboženství. Tento posun je zřetelný nejen ze současné knižní produkce, ale snad ještě více z agendy a struktury velkých mezinárodních religionistických konferencí a kongresů, například posledních dvou kongresů světové organizace IAHR, které se konaly v roce 2010 v Torontu a v roce 2015 v Erfurtu.

Debaty a jejich následné reflexe proběhly nejen na uvedených konferencích přitom jasně ukazují, že jde o otázku nejen vysoce aktuální, ale rovněž značně kontroverzní, či přinejmenším kontroverze vyvolávající. Zajímavou skutečností spojenou s těmito debatami je i fakt, že významnou roli v nich hrají jak mladí badatelé, což by se dalo očekávat, tak (a snad i převážně) matadoři akademického studia náboženství. Někteří z nich přitom hráli významnou roli již ve výše uvedeném období „velké kritiky“, které přispělo k jisté krizi religionistiky (nebo spíše bylo její součástí) na konci 20. století.

Mezi ně patří i Luther H. Martin a Donald Wiebe, autoři publikace *Conversations and Controversies in the Scientific Study of Religion: Collaborative and Co-authored Essays by Luther H. Martin and Donald Wiebe*, kterou vydalo nakladatelství Brill jako pátou publikaci v ediční řadě nazvané Supplements to Method and Theory in the Study of Religion. Uvedená kniha je vlastně jakýmsi religionistickým almanachem, jehož autoři a zároveň editoři (publikace totiž obsahuje i reakce na jejich studie a konferenční vystoupení) se pokusili přiblížit svoje současné hodnocení religionistiky a zároveň nabídnout odpověď na otázku, za jakých podmínek může být religionistika vědou.

Na první pohled se zdá, že jde jen o novou či přesněji staronovou variantu „věčného prokletí“ religionistiky, totiž jejího vztahu k teologii. Tomu by nasvědčovala i první část knihy nazvaná „What's in a Name?“, tvořená jednak staršími texty obou autorů, jednak některými novějšími úvahami, jež se věnují roli, podobě a směřování významných organizací, které v současnosti reprezentují světovou religionistiku. To, co se může zdát jako hnidopišství dvou emeritních profesorů v nudné otázce týkající se názvu některých organizací (v tomto případě světové organizace International Association for the History of Religions), rozkrývá mnohem zásadnější problémy, které se týkají proměn současné světové religionistiky. Mezi ně patří například stále silný etnocentrismus této disciplíny a příliš úzké sepětí s tradičním vymezením religionistiky jako filologicko-historické vědy.

Podle Martina s Wiebem prošla religionistika v posledních dvaceti letech dramatickou změnou, kterou je třeba reflektovat a reagovat na ni i v oblasti jejího institucionálního mimo jiné proto, že akademické bádání o náboženství stále čelí snahám o ideologizaci. Díky své zkušenosti z USA a Kanady spojují autoři tuto ideologizaci především s nebezpečím theologizace religionistiky. Tomuto tématu se podrobněji věnují v polemice nazvané „On Declaring WAR“, v níž uvádějí důvody, proč by odborná religionistická veřejnost měla odmítnout pokusy o to být „zatažena“ do konfesijně založených fór a institucí, spojených

s mnohdy bohubilými aktivitami, jakými jsou například mezináboženský dialog.

Konkrétní důvody rozebírají na příkladu iniciativy na založení Světové akademie náboženství (World Academy of Religion – WAR), kterou na začátku 90. let 20. století aktivně propagoval významný americký fenomenolog náboženství Ninian Smart. Martin s Wiebem přítom ve své kritice vycházejí ze zkušeností, kterou mají s Americkou akademií náboženství (American Academy of Religion), a jsou přesvědčeni, že snahy vytvořit „platformu, v níž budou mít zastoupení bez omezení všechny názorové proudy a náboženské tradice od muslimských teologů až po ruské marxisty“ (s. 21) jsou nejen zástěrkou pro legitimizaci náboženské agendy v rámci akademického diskursu, ale také nástrojem k prohloubení přístupu, který dlouhodobě kritizují jako jeden z velkých nešvarů výuky religionistiky na amerických, kanadských, ale i některých evropských univerzitách a který vtipně nazývají „zoo-approach“ (s. 20). Jde o fakt, že jednotlivé náboženské tradice vyučují především lidé s těmito tradicemi osobně spojení.

V těchto bodech je jejich kritika nekompromisní, což vede jejich oponenty (v recenzované publikaci zastoupené například významnou britskou religionistkou Ursulou Kingovou) k názoru, že se sami dostávají na pozice, které kritizují, protože svůj postoj nezakládají na vzájemně se obohacujícím dialogu, ale na normativním vymezování, co je vědecké a co ne (s. 29). Podle Kingové je nesmyslné chápat podobné aktivity (myšlen právě Smartův návrh na založení Světové akademie náboženství) jako konkurenci, či dokonce ohrožení zavedených religionistických institucí a organizací. Domnívá se totiž, že jde spíše o jejich doplnění, a tím i rozšíření možných perspektiv religionistického bádání. Otázkou ovšem je, zda se skutečně jedná o rozšíření religionistického bádání, či, jak varují Wiebe a Martin, o snahu „propašovat“ nevědeckou agendu do religionistiky (srov. např. kapitolu 4, s. 36–41). V této souvislosti je třeba dodat, že i když se toto téma zdá být spíše historickým reliktem (Smart se svým návrhem přišel před skoro třiceti lety), je stále aktuální. Mimo jiné i proto, že se na začátku roku

2016 objevila iniciativa ustavující Evropskou akademii náboženství (European Academy of Religion), jejíž iniciátoři se dovolávají stejných cílů.

Z výše uvedeného je tedy zřejmé, že klíčovou se pro autory knihy *Conversations and Controversies in the Scientific Study of Religion* stala otázka: Co zakládá vědeckost religionistického studia náboženství? Těto otázky se pak z několika perspektiv věnují v dalších částech knihy, které, jako v předchozím případě, tvoří již publikované studie a reakce na ně.

Již první z nich, nazvaná „Two Case Studies in the Scientific Study of Religion“, poměrně jasně ukazuje, jaké řešení této otázky autoři nabídnou. V jejich pojetí má být religionistika nejen akademickou, ale zejména vědeckou (*scientific*) disciplínou, založenou na ověřitelných hypotézách a stávicí na faktech. Proto musí opustit poněkud „mlhavé“ vody mnoha dosavadních přístupů a opřít se o skutečně vědecké koncepte a přístupy, z nichž nejnadanější jsou z jejich pohledu evolucionistické paradigma a kognitivní vědy. Pomocí dvou případových studií zaměřených na specifická témata z dějin náboženství ukazují, že nástroje, jež je možné díky oběma uvedeným přístupům získat, nám nejen umožňují vytvořit „velkou teorii“, kterou od zdrcující kritiky Eliadovy totální hermeneutiky religionistika *de facto* postrádá, ale jsou také dostatečně subtilní na to, aby vysvětlily i konkrétní problémy, jakými jsou například transformace některých forem náboženství či jejich rozšíření.

Tato kapitola je zároveň ukázkou „didaktického“ a kritického rozměru celé publikace, protože Martin a Wiebe v ní nabízejí také korektiv vlastních názorů a postojů prostřednictvím uveřejnění reakcí (většinou kritických, či dokonce nesouhlasných) na některé z jejich studií. Jsem přesvědčen, že případný čtenář ocení výběr oponentů a s nimi spojených perspektiv, které v mnoha ohledech snahy obou autorů o „zvědeckění“ současného studia náboženství drží při zemi. Nejde přitom jen o upozornění na jiné možné pohledy, ale i o to, že mnozí z oponentů jsou sami experty v kognitivních vědách (Uffe Schjødt, John Shaver, Paulo Sousa, Ann Taves a další) či reprezentují

různé varianty evolučních přístupů (Ikka Pyysiäinen) a zároveň poukazují na limity a možnosti, které s sebou tyto perspektivy přinášejí.

Inspirativní dialog je pokaždé završen odpovědí Martina a Wiebeho na reakce metodologů. Výsledkem je tak velmi plastická a opentologická skládanka, díky níž je čtenář nucen klást si často poměrně netradiční otázky týkající se charakteru a možností religionistického bádání. V tomto duchu se odehrávají i následující části, z nichž se formou poněkud vymyká jen čtvrtá kapitola nazvaná „Not So Big Gods“, která má podobu reflexí a postřehů (často velmi kritických) k jedné z nejdiskutovanějších publikací věnovaných vědeckému výkladu náboženství a vydaných v posledních letech, již je kniha kanadského psychologa Ary Norenzayana *Big Gods* (Princeton: Princeton University Press 2013).

Oba autoři oceňují Norenzayanovu snahu nabídnout systematický výklad „dějin náboženství“, který na základě jednoznačně verifikovatelných faktů vysvětluje transformaci a úspěšnost některých typů religiozity. V zásadě souhlasí se základním východiskem jeho pojetí náboženství jako jednoho z nejefektivnějších nástrojů na udržování a posilování prosociálního chování jedinců, ale zároveň upozorňují na některé slabiny celé koncepce. Jde například o ne zcela přesvědčivě vysvětlenou vazbu mezi „ultra-prosocialitou“ náboženství tzv. velkých bohů a transformací společnosti od společenstvem sběračsko-loveckých k velkým společnostem holocénu, a to v kontextu Norenzayanova přesvědčení, že náboženství velkých bohů bylo tou hlavní a rozhodující příčinou této transformace. Další výtky směřují na „nerespektování či zjednodušování historických skutečností“ či marginalizaci dalších faktorů, které se na zmíněné sociální transformaci podílely (např. klimatické změny) (srov. např. s. 210 a dále).

Vyvrcholením celé knihy je její pátá část nazvaná „A Scientific Discipline?“, jejíž jádro tvoří přednáška, kterou oba autoři prezentovali na desáté konferenci EASR v Budapešti v září 2011. Upravená a doplněná přednáška byla i s reakcemi následně publikována ve dvou odborných časopisech – v časopise *Religio: Revue pro religionisti-*

ku (20/1, 2012) a v *Journal of the American Academy of Religion* (80/3, 2012). Přednáška s názvem „Religious Studies as a Scientific Discipline: The Persistence of Delusion“ je v zásadě jakýmsi manifestem jejich pojetí religionistiky jako vědy. S ohledem na to, že čtenář časopisu *Religio* tuto studii a reakce na ni jistě znají, dovolil bych si shrnout její základní intenci jen do několika vět. Religionistika se od svého vzniku v poslední třetině 19. století potýkala s problémem vlastní identity, který se projevoval nejen koketováním s teologickými a spekulativně filozofickými koncepty náboženství, ale možná ještě problematičtěji nevyjasněnou metodologií. To by ale nemělo být důvodem pro rezignaci na to, aby religionistika byla považována za empirickou vědu. Tuto skutečnost je třeba chápat spíše jako výzvu a s její pomocí hledat nástroje či paradigmatata, která by religionistiku ve vědeckém diskurzu pevně zakotvila. Podle Martina s Wiebem se v současnosti jako v tomto ohledu neslibnější zdají být kognitivní vědy.

Jistě není žádným překvapením, že takto silně formulovaný postoj vyvolává četné nesouhlasné reakce, jež upozorňují nejen na až možná poněkud naivní optimismus, který oba autoři s kognitivním přístupem spojují, ale také na značný redukcionismus, který s sebou může tento přístup ke studiu náboženství nést, či dokonce obviňují z jisté formy ideologizace vědy. Tím se vlastně vracíme na začátek celé publikace. Je ovšem otázkou, zda je tento návrat spojen s dostatečně přesvědčivým zodpovězením toho, zda a jak je možné chápat religionistiku jako vědu. Obávám se, že nikoli.

Otázkou ale také je, zda něco takového bylo vůbec ambicí recenzované knihy. V každém případě jde o publikaci, která kromě zajímavého vhledu do etablování jednoho z významných paradigmat současné religionistiky, kognitivní vědy o náboženství, přináší také celou řadu cenných informací o dějinách této vědní disciplíny v posledních třiceti letech.

DAVID VÁCLAVÍK